
A későrendi korszak perjogi szabályai egy 19. századi birtokper szemszögén keresztül

Peres Zsuzsanna*

Jelen tanulmány egy 19. századi írásbeli magánjogi pert mutat be perjogi szemszögből. A per a Festetics-család tolnai ágához tartozó Festetics Antal és Lajos felperesek és sógornőjük, özv. Festetics Jánosné, szül. Zalabéri Horváth Erzsébet alperes között folyt az alispáni ítélőszék előtt, a toponári uradalom birtoka iránt. A per fennmaradt anyagai alapján jól bemutatathatóak a későrendi korszak perjogi szabályai szerinti intézmények, úgymint a megintés, a keresetindítás, a tanúk meghallgatásának, az ítélet végrehajtásának és a jogorvoslatok a nemesek magánjogi perei esetében.

Kulcsszavak: írásbeli per, 19. század, Festetics-család, perjogi intézmények

The Procedural Rules of the Late Feudal Age from the Perspective of a 19th Century Possessory Action

The article examines a written legal case from the 19th century from the point of view of procedural rules. The case was conducted within the so-called Tolnai branch of the Festetics family between Antal and Lajos Festetics as plaintiffs and their sister-in-law, the widowed Erzsébet Horváth of Zalabér, the former wife of János Festetics, before the deputy lieutenant's court for the possessions of the Toponár castle and estate. On the basis of the documents preserved in the archives, the procedural institutions of the late feudal age can be well illustrated, such as the admonition, the filing of a petition, the hearing of witnesses, the execution of the court's judgment and the legal remedies, especially in private legal cases involving nobles.

Keywords: written legal procedure, 19th century, Festetics family, procedural institutions

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1483>

A tanulmány egy, a Festetics család levéltárában található, 19. század eleji rendes írásbeli, magánjogi pert és annak perjogi szakaszait mutatja be.¹ Ilyen családtagok közötti perekről számos dokumentum fennmaradt a családi levéltárak anyagai között. Bár ez a per nem mondható híresnek, mégis érdemes róla egy tanulmány erejéig beszélni, különösen azért, mert az ilyen és ehhez hasonló perek a rendi Magyarországon igen gyakoriak voltak.

* Egyetemi docens, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék.

¹ A per anyagi jogi kérdéseit, különösen az özvegyi jogra vonatkozó részeit egy másik, megjelenés alatt álló tanulmány keretei között is vizsgáltam. A szóban forgó tanulmány a Kajtár István professzor úr emlékére készülő konferenciakötet anyagai között fog megjelenni Nagy Janka Teodóra és Béli Gábor szerkesztésében 2022 folyamán.

A Festetics család keszthelyi levéltári anyagai között található a kevésbé ismert, tolnai ághoz kötődő birtokba visszahelyezési, ún. „*repositionalis*” peranyag a 18/19. század fordulójáról.² A per alperese és felperesei egyaránt a Festetics család tolnai ágának tagjai voltak, felperesi oldalon Festetics Antal és Lajos, testvérek, a néhai Tolnai Festetics Lajosnak még elő fiai, az alperesi oldalon özvegy Festetics Jánosné, született Zalabéri Horváth Erzsébet álltak.³ A peres felek egymással sógorsági viszonyban álltak, Zalabéri Horváth Erzsébet, Festetics Jánosnak, Festetics Antal és Lajos ifjan elhunyt öccsének özvegye volt.⁴

A per tárgyát a Festetics-család tolnai ágának központját jelentő toponári kastély és uradalom birtoklása képezte.⁵ A Somogy megyében fekvő toponári kastély és

² A per anyaga a Somogy megyei közgyűlés iratanyagai között maradt fenn, amelyről gróf Festetics György kérésére a vármegye 1818-ban hiteles másolatot adott ki. Az anyag a Festetics család levéltárában MNL OL, P236. A Festetics család keszthelyi levéltára. A család egyetemét illető iratok. Lad. 16. A. III. Családi egyezségek (1696-1896) jelzet alatt található. = továbbiakban: Festeticsek toponári birtokperének anyagai. A per anyagának kutatásához nyújtott segítségéért köszönettel tartozom Bakó Zsigmondnak, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára munkatársának.

³ A tolnai ág a kutatók számára kevésbé ismert. Ha áttekintjük a Festetics családra vonatkozó szakirodalmat, megállapítható, hogy azok közül szinte valamennyi vagy Festetics Kristóffal, vagy elsőszülötti ági leszármazójával, a keszthelyi ághoz tartozó Festetics Györggyel foglalkozik ebben az időszakban és Festetics Kristóf másodszületett ágának leszármazóiról vajmi keveset tudunk. A teljesség igénye nélkül: Kurucz György: *Keszthely grófja: Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013.; Cséby Géza: *A keszthelyi Helikon: Festetics György szerepe a magyar művelődéstörténetben*, Zalaegerszeg, Pannon Írók Társaság, 2017.; Szabó Dezső: *A herceg Festetics-család története*, Budapest, Franklin, 1928. Festetics Antal és Lajos, idősebb Festetics Lajos, leszármazói voltak. Ez utóbbi atyja, a felperesek nagyapja, Festetics Kristóf alapította a család hitbizományait az 1765. szeptember 20-án tett végrendeletében. A végrendeletből kitűnik, hogy az alig néhány évtizede nagybirtokos nemesi család sarja, az 1723. évi 50. tc. felhatalmazása alapján, a nőági örökösök kizárásával két hitbizományt is alapított, Keszthelyre az elsőszülött fia Pál, míg a soproni házára és a többi Somogy megyei birtokaira, köztük Böhönyére és Toponárra az azokhoz tartozó földekkel együtt, a másodszületett fia, Lajos számára, elsőszülöttségi rend szerint. Lajos halálát követően, vagyonát, köztük a hitbizományt is fiai és leányai, a már említett Antal, Lajos és János, illetve lánytestvéreik Mária (immár Nagyatádi Czindery Pálné) és Krisztina örökölték meghatározott szabályok szerint. Festetics Kristóf végrendeletét közli Komáromy András: A gróf Festetics család hitbizományai. In: *Magyar Történelmi Tár*. VII. évf. Budapest, Athenaeum, 1906. 563-582. o. és Erdélyi Aladár: *Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542-1852)*, Budapest, Unio könyvnyomda, 1912. 331-354. o.

⁴ A Zalabéri Horváth családról Szluha Márton: *Vas vármegye nemesi családai I.-II* (Budapest, Heraldika, 2011.) című munkájából tudhatunk meg többet, hiszen Nagy Iván a *Magyarország családai.V*, (Pest, Bejmel J. és Kozma, 1859. 166-167.o.) című munkájában meglehetősen szűkszavúan említi a családot. A család a 17. század végén nyert nemesi címet és tagjai Mária Terézia korában, előnyös házasságok útján biztosítottak a család számára felemelkedési lehetőséget. A tanulmány szempontjából a család két tagja jelentős, Zalabéri Horváth Erzsébet, Festetics János özvegye és a testvére, Zalabéri Horváth Imre, aki a per folyamán hűgát, mint annak teljhatalmú megbízottja támogatta.

⁵ Toponár eredetileg a Lajos javára alapított hitbizomány részét képezte és mint ilyen elidegeníthetetlen, feloszthatatlan és megterhelhetetlen volt, ám később mégis osztály alá esett. Antal ugyanis, megegyezett testvéreivel, hogy Toponárt felszabadítják és az azzal egyenértékű Dégi kastélyt és jószágot rendelik helyette hitbizományi kötöttség alá. A hitbizományban való birtokcserét igazolja a Festetics Antal, Lajos és János között kiállított osztálylevél: „*Mi hárman a' fiúi ágon lévő testvér atyafiak meg esmérvén azt hogy familiánk fen tartására és fényességire tartozna a' néhai Méltóságos Tolnai Festetics Kristóf Nagy Atyánk által a primogenitura jussára fel állított majorátus, azért a majorátusbéli jókban osztozni nem kívánunk: mind azon által, hogy a többi közöttünk felosztandó jószágok három részekre való fel osztások által haszon vehetetlenne ne tétessenek a könnyebb és jobb gazdálkodás folytatására nézvest meg egyeztünk mindeneknek előtte egymás között egyenlő akaratall, nevezetessen én Tolnai Festetics Antal, hogy Toponár mező városát és azokat a' helyéseket, és*

uradalom idősebb Festetics Lajos 1797-ben bekövetkezett halálát követően özvegye, Nagy-Jókai Farkas Krisztina özvegyi haszonélvezete alá került. Kettejük házasságából 5 leszármazó maradt: Antal, Lajos, az akkor még kiskorú János, valamint két lánytestvérük Mária (Nagy Atádi Czindery Pál felesége) és Krisztina (később Anton Franz Wratislaw von Mitrowicz und Schönfeld felesége). Az elhunyt végrendeletében úgy rendelkezett, hogy valamennyi, a hagyatékhoz tartozó ingó és ingatlan az özvegye haszonélvezete alatt maradjon annak élete végéig, ám az özvegy a hátramaradt hagyaték terheit öregségére viselni nem akarta, ezért szem előtt tartván örökösei érdekét, 1797. március 13-án megosztotta a gyermekeivel és özvegyi jogát csak a toponári „rezidentionalis házon” és az ahhoz tartozó kertekben, istállókon és egyéb hozzá tartozó ingatlanokon tartotta fenn.⁶

Az osztálylevél alapján a legidősebb fiú, Antal, mint hitbizományi örökös kapta Böhönyét és Déget, míg Lajosnak a Hársági jószág jutott. A legkisebb, még anyja gyámsága alatt álló Jánosnak pedig, ha majd az öröklés bekövetkezik, többek között Toponár jutott volna azzal a kötelezettséggel, hogy midőn azt kézhez veszi, testvéreinek a birtok közbecsű értéke szerinti 2/3 részt megfizetni tartozik.⁷ János, aki időközben nagykorúvá vált és szabadult anyja gyámsága alól, átvette az atyai hagyatékából neki jutott gálosfai kastélyt a húszezer holdat kitevő uradalommal együtt és 1809-ben, 28 éves korában nőül vette, az akkor a bécsi udvarban szolgáló „csillagkeresztes dámát”, Zalabéri Horváth Erzsébetet, majd Bécsből hazatérvén, az ifjú pár Gálosfán rendezte be rezidenciáját. Toponár, mivel Nagy-Jókai Farkas Krisztina még élt, továbbra is özvegyi haszonélvezet alatt maradt, egészen annak haláláig, osztozatlan állapotban. Így sem a kétharmad rész kifizetésére, sem Jánosnak a Toponári kastélyba való beiktatására nem került sor az iratok alapján.

János házassága mindösszesen 72 napig tartott, mert az ifjú gróf az 1809. évi insurrectio idején elesett Győrnél és házassága is magtalan maradt. Az ifjú özvegy, Zalabéri Horváth Erzsébet özvegyi haszonélvezet címén bennmaradt férje birtokaiban és többnyire Bécsben, illetve amikor hazlátogatott, Gálosfán lakott. Özvegyi jogát a sógorok közül senki nem vitatta – ezt a per során az ifjú özvegy

pusztákat mellyek Zselitzben helyeztettek és Szigeth Várossát is, a' mennyiben néhai Festetics Kristóf Úr testamentuma szerint mint a majorátushoz adatott ötven ezer forintokon szereztetett jószág majorátus jussával birattatnék, örökösen eltserélem kedves Testvér Ötsém uraimékkal Lajossal és Jánossal, mi is Tolnai Festetics Lajos és János hasonló örökös csere erejével az elő számlált Toponári, Zselitzi és Szigeti majoratushoz tartozó jószágokért kedves testvér urunk Bátyánknak engednék és által is adnánk Dégh nevű helységet, a hozzá tartozó Dég, Etsi és Fekete pusztákkal, a' mint marhákkal és épületekkel instrualva vagynak, reá fellyül adván az édes urunk atyánk által szerzett Sopronyi majort is olly moddal, hogy azon jószágokat minden hozzá tartozó epületekkel, szarvas és minden egyéb marhákkal, méneses, Szilaj és Szelid istállóbeli lovakkal, azon kívül a Bibliotécával és fegyverekkel egyetemben majorátusi jussal birhassa, és a' majorátusban léendő successori is birhassák, a' minthogy voltaképpen is egymásnak az elől számlált jószágokat által engedték és feltseréltük, semmi más just azok éránt többé fen nem tartván, hanem tsak azt a' melly a majorátusi jószágok éránt néhai Tolnai Festetics Kristóf Úr testamentoma szerint reánk is háramalhatik.” 1797. március 13-án kiállított osztálylevél. In: Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 156. A-B.

⁶ „Fent tartván egyedül özvegyi lakásomnak a Toponári Residentionális házat hozzá való ezüstel, és házi eszközökkel, istállókkel, cselédházakkal és kertel együtt.” 1797. március 13-án kiállított osztálylevél. Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol.154. A-B.

⁷ Az 1797. október 7-én Festetics Lajos és János között, utóbbi nevében anyja, Nagy-Jókai Farkas Krisztina által tett osztály. Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 158.B. – 162.A.

szemére is vetették – még úgy sem, hogy a házasság igen rövid ideig tartott és gyermektelen maradt.⁸ Az ifjú özvegy látogatásai alkalmával Toponáron is eltöltött néhány napot, meglátogatva anyósát, aki megengedte neki, hogy borait és gabonáját a toponári kastély padlásán és pincéjében őriztesse saját kasznárja által.⁹

Amikor Nagy-Jókai Farkas Krisztina halála közeledett, fiai, Antal és Lajos - akik talán számítottak arra, hogy később gondjaik adódhatnak majd - Toponárra mentek és anyjuk 1817. október 2-án bekövetkezett halála után azonnal birtokba vették a kastélyt annak tartozékaival együtt. A kastélyba egy új kulcsárt helyeztek Báthori György személyében, a cselédeknek pedig megparancsolták, hogy csak neki engedelmesskedjenek. Mivel sógornőjüknek volt Toponáron néhány könyvesszekrénye azokban a szobákban, amelyekben toponári látogatásai alkalmával férjével, illetve férje halála után özvegyként lakni szokott volt, azokat összepakoltatták és a szobákból kitették, felszólítva az özvegyet egy szabályszerű megintéssel, hogy haladéktalanul, legfeljebb tizenöt napon belül szállíttassa el onnan azokat.¹⁰

Az események ekkor vettek nem várt fordulatot, hiszen az özvegy az intésre válaszként nemhogy nem szállíttatta el a szekrényeit, de a saját és testvére, egyben teljhatalmú megbízottja, Zalabéri Horváth Imre parancsára, 1817. október 22-én, míg az örökösök az anyjuk eltemetésével foglalkoztak, elküldte embereit és velük a saját gálosfai bútorait 12 szekérre pakolva Toponárra. A parancs nyomán az ifjú özvegy emberei, a kulcsár tiltakozása ellenére felfeszítették a toponári kastély valamennyi szobájának ajtaját, azokra új zárat tetettek, Nagy-Jókai Farkas Krisztina bútorait és ingóságait kihordták az udvarra és gondosan összeírták, majd a Gálosfáról hozott bútorokkal berendezték a kastélyt.¹¹ Az özvegy lelakatoltatta a kastélyt és viszont megintésben felszólította Festetics Antalt és Lajost, hogy az ingóságait a lehető leghamarabb, legfeljebb tizenöt napon belül szállítsák el Toponárról, mert azokért ő tovább felelősséget nem vállal.¹² Zalabéri Horváth Erzsébet a tetteit azzal indokolta hogy őt, mint Festetics János hátrahagyott özvegyét a toponári kastély és uradalom özvegyi jogon megilleti, hiszen az férjének az örökségét képezte és neki minden joga megvolt arra, hogy azt birtokba vegye.¹³

⁸ A csombárdi udvari káplán, Salatnyák Hilarius által latinul tett tanúvallomás kivonata. 1817. november 12. Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 173-174.

⁹ Ezt több *inquisitio* és *collateralis inquisitio* is megerősítette, amelyeket Festetics Antal és Lajos kérésére folytattak le. Tanúk voltak: Lintz Mátyás berki szabómester, Rátz Jósi kocsis, Soctin Katalin atádi lakos, Kassits Márton atádi lakos, Rosenfeldt Gáspár geszti kertész, Kováts Ferenc szakács, Salatnyák Hilarius csombárdi udvari káplán, Jendl Franciska komorna, Vrainer Rozália szobalány, Jelits Lászlóné Kovács Katalin toponári kulcsárné, Báthori György kulcsár, valamennyien özvegy Festetics Lajosné volt szolgálói. Az ügy tényeiről felvett megállapítások szerint erre a kölcsönösségre „*juxta illud proverbium: quod manus manum lavet*” (a közmondás szerint: kéz kezet mos) alapján került sor. Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 226. B. – 230.A.

¹⁰ 1817. október 18-án tett intés Festetics Antal és Lajos által Zalabéri Horváth Erzsébet és annak szolgálói, Nagy János tisztartó és Pecher József kasznár ellen. Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 204.B. – 206.A.

¹¹ Ezt bizonyítják az ügyben korábban említett tanúktól felvett vallomások. Lásd. 9. lábjegyzet.

¹² Festetics Antal és Lajos 1817. november 12-én tett megintésére válaszul adott viszont megintés Zalabéri Horváth Erzsébet részéről. Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 211. A-B.

¹³ Kováts Antal somogyi alispánhoz benyújtott keresetlevél. Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol.149-151.

A per anyagaiból egyértelműen látszik, hogy a későbbi felperesek, Antal és Lajos megpróbálták a pert elkerülni és megintés útján, bíró által, majd a vármegyei közgyűlésen szólították fel sógornőjüket arra, hogy jogsértő tevékenységével hagyjon fel és őket bocsássa vissza a toponári uradalom birtokába. Azt is kilátásba helyezték egyúttal, hogy amennyiben a megintés nem vezet sikerre, kénytelenek lesznek az alispánhoz sógornőjük ellen keresetet benyújtani.¹⁴

A megintés (*admonitio*), mint a pert megelőző, perbeli előkészületi szakaszhoz sorolt cselekedet, teljesen általános és elfogadott eljárás volt a rendi korszak peres eljárásában.¹⁵ A leendő felperesek a nyilvánosság, jelen esetben a vármegye közgyűlése előtt figyelmeztették megintés útján a leendő alperest, hogy amennyiben jogsértő magatartásával nem hagy fel, perre kerül sor.¹⁶ A megintés szövege, mint a Festeticsek peranyagából is látszik, a keresetlevél alapját képezte később, azzal szinte szó szerint megegyezett és hozzácsatolták a perbeli jegyzőkönyvhöz is.

Mivel a megintés sikertelennek bizonyult, Festetics Antal és Lajos kérelmet nyújtott be a megye alispánjához, Kováts Antal első alispánhoz és a kérelmükhöz csatoltak tizennégy, a keresetüket alátámasztó okiratmásolatot is.¹⁷ A kérelemben a tények ismertetésén túl megjelölték az igényük jogalapját is.

A kereset jogi alapját annak a kérdésnek a vitatása képezte, hogy vajon az ország törvényei szerint az özvegyeket megilleti-e özvegyi jog olyan ősi jószágban, amelynek férjük a halála idején nem volt birtokában, pusztán várományosa volt, illetve amelyre magtalanul maradván, gyermekeik nemlétében öröklési jogon sem tarthatnak igényt? Felperesek keresetüket a Hármaskönyv I. rész 98. címére alapították, továbbá az 1802. évi 21. és 1807. évi 13. tc.-k alapján kérték a birtokba való visszahelyezésüket.¹⁸

Itt meg kell jegyezni, hogy bár a keresetlevél az 1802. évi 21. tc.-ket említi, feltételezhetően – ahogyan az a későbbi peranyagokból is kiderül – a felperesek az

¹⁴ Uo.

¹⁵ Huszty Stephanus: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum, Liber I. Titulus XXXV. De Admonitionibus*, Agriae, Typis Francisci Antonii Royer, 1758, 204. o. Bizonyos perek esetében az előzetes megintés kötelező volt, pl. zálogvisszaváltás, szökött jobbágy visszakövetelése, hitbér, leánynegyed, jegyajándék átvételére vonatkozó keresetknél. Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Zalai Nyomda, 1996, 159. o., illetve *Magyar Jogi Lexikon* (szerk. Márkus Dezső) Budapest, Pallas, 1898, I. kötet. 80-81.o.

¹⁶ A megyei közgyűlés volt a megye fő- és köznemesinek az a fóruma, ahol az érdekeiket érvényesíteni tudták. Az oszmánok elleni háborúk végeztével a megyegyűlések is népesebbekké váltak, Somogy megye közgyűlése a Degré Alajos által közölt adatok alapján a 19. század elején közel 200 fős volt, nem véletlen, hogy a Festetics-család is, mint Somogy megyében birtokos nemesi család, a vármegyei közgyűlést választotta a megintés nyilvános fórumaként. Degré Alajos: *Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt*. In: *Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok* (szerk. Mezey Barna), Budapest, Osiris, 2004, 182. o.

¹⁷ Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 148-233.

¹⁸ „*Hogy juxta primae titulum 98 az özvegyek tsak azon jószágaikban meg holtl uraiknak maradhatnak, mellyeket effective birták. – tudni kell, hogy vidua deficientis is semine in jurbus virtualibus mariti sui in quorum possessorio effective non fuit nec succedat.*” Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 214. B. – 215.A. A Hármaskönyv I. rész 98. címe az özvegyi haszonélvezet mértékéről és módjáról szól, miszerint az özvegyet nem lehet férje vagyonának haszonélvezetétől megfosztani, míg özvegységben marad, ám a haszonélvezetet, ha a vagyon az özvegy hitbérét jócskán meghaladja, korlátozni lehet. Kolosvári Sándor-Óvári Kelemen: *Werbőczy István Hármaskönyve. Magyar Törvénytár*, Budapest, Franklin, 1897, 178-181.o.

1802. évi 22. tc.-re gondolhattak, mert az rendelkezik az alispán erőszakos birtokfoglalókkal szembeni eljárásáról, csakúgy, mint az arra épülő, azt pontosító 1807. évi 13. tc. E két törvencikk szerint ugyanis, ha olyan jószág vagy ingatlan kerül elfoglalásra, amelynek a birtokos (jelen esetben a felperesek) békés birtokában voltak, a sértett fél egyszerű panaszára az alispán a szolgabíró és egy esküdt kíséretében, a hely színén, a felek meghallgatásával tart vizsgálatot és amennyiben meggyőződik a foglalás valóságáról és törvényteleniségéről a foglalókat egy év leforgása alatt a birtokból kiveti és a birtoktól megfosztottakat a birtokba visszahelyezi. Ha ezt az alispán békés úton eszközölni nem tudná, a megye biztosít karhatalmat a visszafoglaláshoz, ezért az alispán az eljárásról a megyei közgyűlés számára köteles jelentést tenni. Az erőszakos foglalással okozott károk megtérítését a károsultak per útján követelheték.¹⁹ Az 1807. évi 13. törvencikk 1. és 2. §-ai megnyitották az utat az alispán határozatával meg nem elégedő félnek arra, hogy „a visszahelyező alispán által netalán helytelenül megítélt károkra, hasznokra és költségekre nézve a maga kártalanítását károsodási per czimen, az ügy érdemére nézve pedig, együtt a járulékokkal, visszahelyezési peruton, a lehető legrövidebb idő alatt s a birtokon kívüli föllebezés megengedésével kereshesse.”²⁰ A birtokba visszahelyezett károsultak is indíthattak továbbá erőszakoskodás miatt és kártérítés végett pert a károkozó, erőszakos birtokfoglaló ellen.²¹

Ahogy az korábban is említésre került, a kérelemhez, illetve a keresetlevélhez a felperesek okiratokat is becsatoltak, amelyekkel állításaikat kívánták alátámasztani. Az 1. melléklet az az osztálylevél volt, amelyből kiderült, hogy Nagy-Jókai Farkas Krisztina: „*édes anyánk a toponári residentionalis házot [...]jósztályra nem botsájtotta, hanem özvegyi lakó házának a bent lévő mobiliákkal, ezüsttel, ugy a residentionalis házhoz tartozandó cseléd házakkal, -istállókkal, kertekkel magának fent tartotta, és mind ezeket e folyó 1817. esztendőben october 2-án meg esett haláláig, következképpen husz egész esztendőig békességessen és magányossan bírta is [...]*”²² A keresethez csatolt 2., 3., és 4. dokumentumok előzetes tanú meghallgatások írásbeli summázatait tartalmazták, ezekre a felperesek „tisztvi vizsgálások és hiteles vallástétel”-ként utaltak.²³ Ezek alapján világossá vált, hogy

¹⁹ 1802. évi 22. tc. 1-3. §§.

²⁰ 1807. évi 13. tc. 1. §.

²¹ Uo. 2.§.

²² Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 149. A.

²³ A deutronok, amelyekre a tanúknak válaszolni kellett: „1.) Ismerte-e a tanú Festetits János urat? Tudja-e, hogy amikor megházasodott, hová vitte a feleségét lakni? 2.) Igaz-e, hogy 1817-ben bekövetkezett haláláig Toponáron végig özv. Festetits Lajosné lakott és az istállókat és cselédházakat is bírta békességben és azokban senki más nem parancsolt és az ő engedelmével álltak Festetits János úr özvegyének Zalabéri Horváth Erzsébetnek lovai az istállókban és ugyanannak engedélyével némely cselédházakat, pinczét és padlást használt? 3.) Igaz-e, hogy valamennyi fia és leánya az özvegynek az ő engedélyével a kastélyban saját szobával bírt, hogy mikor meglátogatták őt már tudták saját szobáikat? 4.) Igaz-e hogy Méltóságos Zalabéri Horváth Imre úr hugának, fent tisztelt Festetits János ur özvegyének plenipotentiáriussa mindég és ez valahányszor a jószágot jött nézni mindenkor a tisztartó házhoz szállott és soha szállást sem vett a kastélyban, ugy ha maga az ifjú özvegy asszonyság lejött is Bétsbül állandó maradása a Gálosfai Residentionalis házban volt és Toponárra tsak azért ment, hogy a tisztelt öreg asszonyságot meg látogassa, két három napnál tovább Toponárott nem is mulatott. 5.) Tudja-e a tanú, hogy özv. Festetits Jánosné a fejjős teheneinek hasznát átengedte az anyósának és szalmát a marháknak és victualekat is adott esztendőnként? 6.) Igaz-é? hogy a boldogult asszonyság a

Festetics János a halálát megelőzően a toponári jószágot, mint tulajdonát soha nem bírta és nem is bírhatta, mert azt: „*akár ő, akár egyik közülünk tsak úgy vehette volna kezére, ha azon épületeket előre hitelessen meg böcsültettvén, azoknak két harmad rész árokat a két testvérjének kész pénz elöre kifizette volna[...]*”.²⁴ Az 5. becsatolt irat az alperesnek a felperesek megintására, a közgyűlés előtt válaszul adott tiltakozását tartalmazza, amely szerint „*ezen János testvérünknek özvegyje Méltóságos Szalabéri Horváth Erzsébet Keresztes Dáma nem tsak mind ezekre nem ügyelvén, de még azzal sem gondolván, hogy [...]ugyan azt maga is meg ismeri, a midőn deficiens férjének volt jussát törvénytelenül magára ruháztatni akarván azt mondja: hogy meg fogja az említett épületeket bötsültetni és a successorok Méltóságos Festetits Antal és Lajos a két harmad rész árát vegyék föl[...]*”.²⁵ Ez utóbbi valójában egy – nem célzatos – beismerés arról, hogy Festetics János nem volt birtokában Toponárnak a halála idején, hiszen ha úgy lett volna, az uradalom felbecsültetésére és a közbecsű érték kétharmadának kifizetésére az osztálylevél értelme szerint már korábban sor kellett volna kerülnön. A 6. és 7. szám alatt becsatolt dokumentumok előzetes tanú meghallgatások és bizonyító levelek voltak arra vonatkozóan, hogy anyjuk halála után a felperesek Toponárnak nemcsak hogy a birtokába jutottak, „*sőt hogy minden erőszakodkóástul a tisztelt özvegy és tisztjei magokat ojják, nem tsak bíróiképpen meg intettük, de a te[kin]t[e]tes nemes Somogy vármegyére bé adott, és az özvegy fundamentum nélkül való protestatioját jóval megelőző protestationk és inhibitiónk által nyilvánosságosan tilalmaztattuk is őket*”.²⁶ A 8., 9. és 10. szám alatt becsatolt dokumentumok bizonyítják a Nagy-Jókai Farkas Krisztina halála után történeteket, hogy az ifjú özvegy 1817. október 22-én a toponári kastélyt erőszakosan elfoglalta, a személyzetet és a tiltakozó kulcsárt, Báthori Györgyöt meghurcoltatta és nyilvánosan kidobatta „*mintha a kastély ötet illetné, - avagy abban a férje magának két szobákat per expressum fent tartott volna, és az egyik pintzét, istállónak egy részit, fészert mint tulajdonát úri hatalommal usualta volna*”.²⁷ A 11. melléklet a felperesek tiltakozását rögzíti sógornőjük tette ellen, míg a 12. melléklet egy bizonyító levél arról, hogy a foglalás erőszakosan és

tisztelt özvegy Festetits Jánosné asszonyág kasznárjának conventiót adott, hogy a gabonájáru, boráról és más holmiérül számadozzon, és azért annál állottak a padlás és a pintze kultsai – tudományával adja a tanú okát.” Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 217.A. – 218.A. A tanúk egybehangzóan állították, hogy Toponár soha nem volt az ifjú pár birtokában, csak látogatóban jártak ott néha és az, hogy Jánosnak könyvesszekrényei voltak a számára fenntartott szobában, illetve gabonája és bora is őriztetett Toponáron nem jelenti, hogy birtokban lettek volna, hiszen azokat csak az özvegy engedélyével tarthatták ott és nem maguk hatalmánál fogva. Beszámoltak továbbá olyan incidensről is, amikor az idős asszonyág kitiltatta fia kocsisát Toponárról, amikor az azt merte állítani, hogy most már az ő urai parancsolnak Toponáron. Jucsek Anna Bársi István szőlősgyörki nótárius felesége vallotta: „*Arra is emlékezik, a midőn János ur kotsissa az öreg asszonyág kotsissával egyszer öszve veszett és azt találta mondani, hogy ők az urak most, az öreg Asszonyág azt meg halván, zugolódott, mondván: az enyim mind az istálló, mind a ház abba nékem senki sem parantsol, és ki akarna tiltani a János úr lovait, és kotsissát, de a János úr kérésére meg engedett ismét, János úr pedig ezen gombaságokért kotsissát elküldötte*”. Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 221.B. – 222.A.

²⁴ Uo. Fol. 149. B.

²⁵ Uo. Fol. 149. B.-150. A.

²⁶ Uo. Fol. 150. A. – B.

²⁷ Uo. Fol. 150. B. -151. A.

jogtalanul történt. A 13. melléklet tartalmazta a bírói intést, amelyben a felperesek felszólították az alperest, hogy bocsássa őket vissza Toponár birtokába, míg a 14. melléklet az okozott károknak és költségeknek az összeírását tartalmazta, amelyek megtérítését a felperesek követelték.²⁸

A benyújtott kereset és mellékletei az alperessel is ismertetésre kerültek, aki időhúzás céljából nem elégedett meg az oklevél másolatokkal, hanem kifogásolta, hogy hiányosak és kérte az eredeti osztálylevelek és más hivatalos iratok bíróság előtti bemutatását is. A kifogásokat követően az alispán esküdtje útján, érdemi válaszadás céljából a bíróság elé idézte az alperest, az erről 1817. december 19-én Kaposváron kiállított jelentőlevelé szerint.²⁹

Mivel a per írásban folyt, az alperes is írásban terjesztette elő a felperesek keresetére adandó érdemi válaszát. Alperes a válaszban leírta, hogy csalódott sógorainak atyafiságos jóakarátában és úgy látja, hogy a kereset sem egyéb, mint „*tsak egyedül törvényes jussaim erőszakos megtsonkítására*” való törekvés, majd vitatta sógorainak az 1802. évi 22. és az 1807. évi 13. tc.-re alapított kérelmét azért, mert ezek a törvények „*valóságosan meg kívánják hogy a vissza helyezettésnek esetében egyedül a vissza helyezettendőknek előbbi békességes birtoka használása és abbul lett erőszakos kizárása szolgáljon fundamentomul.*”³⁰ Márpedig ő úgy tapasztalta, hogy a felperesek nem voltak a toponári uradalom birtokában, amikor ő odavitette bútorait, hanem annak csak várományosai voltak anyjuk halálát követően. Ráadásul az 1797-ben felvett osztálylevelé szerint, akinek a toponári uradalom jut, azé lesz majd a toponári kastély is. Mivel a „*toponári javak egész kiterjedésekben férjemnek valóságos osztályába jutottak és azon osztály a birtok által meg is erősítettett, valóba nem egyéb észjátéknál azt vitatni: mintha azon épületek az osztályba jutott javak közepében körre fent hagyattak volna; azokra nézve tehát özvegyi jussaimat tsak kérdésben is venni igen nagy gyengeség.*” – érvelt az alperes.³¹ Ráadásul állítása szerint bizonyítani is tudta, hogy férje és halála után ő mint özvegy, a toponári jószág birtokában volt, azt mint sajátját használta és a haszonvételekből is részesült.

A közbecsű érték kétharmadának kifizetésére pedig azért csak most kerülhet sor, mert az osztály alkalmával a testvérek maguk határoztak úgy, hogy igazságosabb, ha arra csak Nagy-Jókai Farkas Krisztina halálát követően kerítenek arra alkalmat. Az, hogy tisztjei korábban a protestatióban felajánlották a kétharmad rész kifizetését a felpereseknek, nem más, mint a megbízottak önhatalmú túlterjeszkedése a megbízásukon, „*annyyival inkább mivel az minden commissiom nélkül történt.*”³²

²⁸ A 13. szám alatt becsatolt megintésről és az arra adott válaszról kiállított hiteles oklevelet Somogy vármegye első szolgabírája, Siklóssy József és a vármegye esküdtje, Szakmáry József jegyzi, 1817. november 28-ai keltezéssel. Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 209.B.-212. A 14. szám alatt található mellékletben a megtérítendő károk és költségek összegét 1636 forintban állapították meg a felek, amelyet a bíró 679 forintra mérsékelte. Ezek a költségek magukba foglalják a perbeli eljárás valamennyi szakaszában, így különösen a tanúk meghallgatása kapcsán kifizetett költségeket, az eljáró hivatalos személyek költségeit és az elkergetett cselédek és a kulcsár időközben kiesett jövedelmének megtérítését is. Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 212-213.

²⁹ Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 230. A.-B.

³⁰ Uo. Fol. 231. A.

³¹ Uo. Fol. 232. A.

³² Uo. Fol. 235. A.

Mivel ő maga volt az uradalom birtokában, állítja, hogy Festetics Antal és Lajos voltak azok, akik azt tőle elvették és ő csak élt a Hármaskönyv I. rész 68. címe által biztosított lehetőséggel és egy éven belül erőszakkal visszafoglalta a jószágot, amelynek birtokából kivetették.³³ Sőt, szerinte a felperesek nem is fordulhattak volna polgári visszahelyezési kérelemmel az alispánhoz, hanem igényüket a törvény útjára kellene adniuk és rendes bíróság elé kellene vinniük (jelen esetben legalább a vármegyei törvényszék elé, ha nem a kerületi táblára egyenesen).

Mindezen állításaira tekintettel kérte az alispánt arra, hogy az általa benyújtott tanúbizonyságokat authenticáltassa és őt „méltóságos sógoraim üldözéseitől mentessé tenni; végére ide a H. betű alatt feljeleltt és haszontalanul okozott költségeim meg térítését is eszközteni méltóztassék.”³⁴

Az érdemi válaszhoz csatolt A,B,C,D,E,F,G,H jelzet alatt előzetesen felvett tanúbizonyságokat is, továbbá az A jelzet alatt egy, Tallian Baltazár másodalispán által 1817. december 31-én keltezett hiteles jelentőlevelet arról, hogy őt mint özvegyet elhalt férje birtokaiba, így Toponárra is özvegyi haszonélvezete okán 1809-ben bevezették.³⁵ A per anyagából kitetszik, hogy tanúi, akik többnyire először írásban nyújtották be előre elkészített vallomásaikat, amikor a perben később eskü terhe mellett felszólították őket arra, hogy vallomásaikat erősítsék meg, azt megváltoztatva kiálltak az özvegy mögül.

A tanúvallomások meghiteltetését követően az alispán a felperesek javára ítélt és felszólította az özvegyet a birtok visszaadására és a felperesek által becsatolt költségek megtérítésére.³⁶

Az özvegy azonban a végrehajtásra kikerkező megyebeli kiküldötteket tisztartója, Szörényi Antal útján visszaüzte és az ítélet végrehajtását megakadályozva, az uralkodóhoz fordult kérelmével, özvegyi jogainak védelme iránt.³⁷ Kérelmének meghallgatását a már felsoroltakon túl arra alapozta, hogy keresztes dámaként bejáratos volt a bécsi udvarba és férje az uralkodó jogainak védelme közben esett el.³⁸ A közgyűlési anyagok bizonyítéka szerint az uralkodó a peranyagokat bekérte. Ez utóbbi irat arra enged következtetni, hogy Zalabéri Horváth Erzsébet is, pusztán a bécsi udvari kapcsolataira alapozva csakúgy, mint a korszak más nemesei reménykedett abban, hogy a rendes fellebbviteli eljárást megkerülve, közvetlenül az uralkodótól kaphat jogorvoslatot sérelmeire.³⁹ Arról sajnos nincs tudomásom, hogy

³³ Hármaskönyv I. rész 68. cím: „Továbbá, ha valamely ember az ilyen fekvőjószágoknak és birtokjogoknak, amelyek másra és nem reá háramlottak, erőszakkal uralmába tolaodók, behatol vagy bármí módon beleelegyedik, akkor az, a kinek eme fekvő jószágokhoz öröklési hatalma és joga van, azt a foglalt, egy egész év forgása alatt, azoknak uralmából erővel és hasonló erőszakkal is kidobhatja és kirekesztheti. Mert e részben erőszakot erőszakkal szabad megtorolni.” Kolosvári -Övári: i.m.143-145. o.

³⁴ Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 235.B. Az *authenticata inquisitio* kapcsán lásd: Varga Endre: Polgári peres eljárás a királyi curián, 1724-1848/49. *Levéltári Közlemények* 39. (1968.) 289-290.o.

³⁵ Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 236. A. – 249.A.

³⁶ Uo. Fol. 249. B. – 251.A.

³⁷ Uo. Fol. 251.A.-B.

³⁸ Uo. Fol. 253. A. -255.B.

³⁹ Egészen hasonló helyzetről ír a Pálffy-család tagjai kapcsán tanulmányában Anna Fundárková. Fundárková, Anna: Károly Pál Pálffy and the Dear „Familia”: Pálffy Family Disputes in the Mid-Eighteenth

az uralkodó hogyan döntött, ám a toponári uradalom későbbi sorsa arra enged következtetni, hogy a felperesek javára hozott alispáni döntés hatályban maradt.

Irodalomjegyzék

- Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Zalai Nyomda, 1996.
- Cséby Géza: *A keszthelyi Helikon: Festetics György szerepe a magyar művelődéstörténetben*, Zalaegerszeg, Pannon Írók Társaság, 2017.
- Degré Alajos: Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt. In: *Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok* (szerk. Mezey Barna), Budapest, Osiris, 2004, 180-199. o.
- Erdélyi Aladár: *Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542-1852)*, Budapest, Unio könyvnyomda, 1912.
- Fundárková, Anna: Károly Pál Pálffy and the Dear „Familia”: Pálffy Family Disputes in the Mid-Eighteenth Century Based on the Family Documents, *Historical Studies on Central Europe*, 1 (2021.), 68-91. o. <https://doi.org/10.47074/HSCE.2021-1.04>.
- Huszty Stephanus: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum, Liber I. Titulus XXXV. De Admonitionibus, Agriae*, Typis Francisci Antonii Royer, 1758.
- Kolosvári Sándor-Óvári Kelemen: *Werbőczy István Hármaskönyve. Magyar Törvénytár*, Budapest, Franklin, 1897.
- Komáromy András: A gróf Festetics család hitbizományai. *Magyar Történelmi Tár*. VII. évf. Budapest, Athenaeum, 1906. 563-582. o.
- Kurucz György: *Keszthely grófja: Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013.
- *Magyar Jogi Lexikon. I. kötet.* (szerk. Márkus Dezső) Budapest, Pallas, 1898.
- Nagy Iván a *Magyarország családai. V.* Pest, Bejmel J. és Kozma, 1859.
- Szabó Dezső: *A herceg Festetics-család története*, Budapest, Franklin, 1928.
- Szuha Márton: *Vas vármegye nemesi családai I.-II.*, Budapest, Heraldika, 2011.
- Varga Endre: Polgári peres eljárás a királyi curián, 1724-1848/49. *Levéltári Közlemények* 39. (1968.), 269-312. o.

Levéltári forrás

- MNL OL, P236. A Festetics család keszthelyi levéltára. A család egyetemét illető iratok. Lad. 16. A. III. Családi egyezségek (1696-1896) Fol. 148-264.
-